

nosti same fašistične stranke. Lokalni funkcionarji so bili praviloma razumljeni kot sinonim za korupcijo in nepotizem, a »ducejevega« kulta grehi njegovih strankarskih podložnikov niso bistveno omadeževali. Ravno nasprotno, zdi se, da so prav zaradi njih ljudje še več upanja »investirali« v oddaljeno figuro vodje, ki bi gotovo rešil njihove težave, če bi o njih le bil obveščen. Zato ne preseneča nepregledna količina pisem z opisi najrazličnejših težav, prošnjami za pomoč in izrazi občudovanja, ki se je vse do njegovega padca stekala v Mussolinijevo osebno pisarno.

Ne glede na avtorjevo suvereno obvladovanje virov je treba opozoriti tudi na nekatere težave, ki izvirajo že iz samega koncepta dela. S tem mislim predvsem na njegovo sintetično naravo, ki se ne ujema popolnoma z dostopnim gradivom. Kot je bilo že rečeno, študija zajema vso zgodovino medvojne Italije, v katero so vpeti spomini in razmišljanja izbranih Italijanov. V praksi to pomeni, da so najpomembnejši mejniki italijanske zgodovine ter fašistične politike pospremljeni z nekaj relevantnimi dnevniškimi zapiski ali drugim gradivom. To brez dvoma poglobi naše vedenje o odnosu povprečnih prebivalcev do določene zunanje- oz. notranjepolitične odločitve, kulturnih politik ipd. Glede na posrečeno izbrane primere avtorjevim ugotovitvam tudi ne moremo odrekati velike mere reprezentativnosti. A prav zaradi relativno skromnega števila predstavljenih primerov ne moramo reči, da je Dugganu uspelo podati zares celovito sliko razpoloženja italijanskega prebivalstva do določenega vprašanja. Največji problem predstavlja dejstvo, da so pisne sledi za seboj puščali predvsem pripadniki srednjega in višjega družbenega sloja. Med nižjimi družbenimi sloji, predvsem kmečkim prebivalstvom na jugu, je navsezadnje vladala še široko razširjena nepismenost. Poleg tega je spričo kazni, ki bi v primeru odkritja kritičnih zapisov grozila nasprotnikom režima, jasno, da veliko slednjih svojih misli ni zapisalo. Skratka, zdi se, da imamo o posameznih regionalnih in socialnih aspektih odnosa italijanskega prebivalstva do fašističnega režima in njegovih politik še premalo bazičnih študij, da bi sintetično delo v takem obsegu lahko bilo popolnoma prepričljivo. Na tem mestu velja tudi opozoriti, da avtor ne posveča nikakršne pozornosti narodnim manjšinam v tedanji Italiji. Čeprav je glede na koncept dela to mogoče razumljivo, bi si specifičen položaj manjšin ter s tem povezano drugačno vrednotenje fašističnega režima in njegovih politik gotovo zaslužil vsaj kratko predstavitev.

Kaj torej reči za konec? *Fascist voices* brez dvoma predstavlja pomembno delo, po katerem bodo s pridom segali vsi zgodovinarji, ki se ukvarjajo z zgodovino medvojne Italije. Pretirano bi bilo reči, da je avtorju uspelo sestaviti popolnoma celovito sliko »intimne zgodovine« fašistične Italije. Ne glede na to pa Dugganova študija predstavlja pomemben korak proti temu cilju.

Matic Batič

Elvis Orbančić:

IGNAZIO GAETANO DE Buset. VISITA SPIRITUALE DEL 1788 IN ISTRIA = IGNACIJE KAJETAN BUZETSKI. DUHOVNA VIZITACIJA IZ 1788. GODINE U ISTRU. Città del Vaticano, Associazione archivistica ecclesiastica, Quaderni di »Archiva Ecclesiae« 13, 2016, 277 strani.

Dr. Elvis Orbančić, ravnatelj Državnega arhiva v Pazinu, se je v svojem dosedanjem strokovnem udejstvanju že temeljito posvečal zgodovini avstrijskega dela Istre in škofije v Pičanu v poznem srednjem in zgodnjem novem veku ter v tem oziru nadaljuje odlično delo preminulega zgodovinarja in arhivista Ivana Graha. Izmed njegovih del s tega področja omenimo monografijo *Katedra svetog Nicefora: Povijesna skica Pičanske biskupije* (Pazin, 2002, 68 str.), prispevek »Inventar pokretnih i nepokretnih dobara presvijetlog i prečasnog gospodina, gospodina Antuna Zare, biskupa pičanskoga«, v *Pičanska biskupija i Pičanština* (ur. Robert Matijašić, Elvis Orbančić, Pazin 2012, str. 155–164) ter nenazadnje tudi njegovo doktorsko disertacijo, v kateri se je ukvarjal z družbenim in verskim življenjem v avstrijskem delu poreške škofije v 17. stoletju.

Kot smiseln doprinos k svojemu dosedanjemu opusu je Orbančić pripravil delo *Ignazio Gaetano de Buset: Visita spirituale del 1788 in Istria = Ignacije Kajetan Buzetski: Duhovna vizitacija iz 1788 godine u Istri*. Osrednji del knjige zajema transkripcija čistopisa vizitacijskega zapisnika za prostor avstrijskega dela poreške škofije in prostor pičanske škofije, ki ga je tekom vizitacije leta 1788 pripravil Ignacij Kajetan Buzetski v funkciji cesarsko-kraljevega vikarja nekdanje poreške škofije v avstrijskem delu pazinskega prošta ter kapiteljskega vikarja pičanske škofije. Vizitacijo je opravil v štirih tednih znotraj obdobja petih mesecev, od 31. marca do 31. avgusta. Dokument je predstavljal sestavni del fonda škofijskega arhiva v Pičanu, ki pa je bil tekom reorganizacije škofijske mreže ob koncu 18. stoletja prenesen v Trst, kjer je še danes del tamkajšnjega škofijskega arhiva. Transkripciji zapisnika vizitacije, napisanem v tedanjem italijanskem jeziku z redkimi latinskimi izrazi, je dodan tudi prevod v hrvaški jezik (za katerega sta poskrbela Elvis Orbančić in Jakov Jelinčić), celota pa je podkrepljena še s temeljito dvojezično spremno študijo.

Delo je izšlo v Vatikanu v sklopu mednarodnega združenja arhivistov »Associazione archivistica ecclesiastica« v zbirki »Quaderni di Archiva Ecclesie« pod zaporedno številko 13. Kot izvemo iz uvodnika Gaetana Zita, predsednika omenjenega združenja, gre za prvo delo v celotni seriji, katerega avtor ne prihaja z ozemlja Italije, predstavlja pa plod dobrega sodelovanja s hrvaškimi arhivi v preteklih letih. O pomenu edine do danes ohranjene vizitacije, ki zadeva tudi ozemlje pičanske škofije, sta uvodoma spregovorila tudi poreški in puljski škof Dražen Kutleša ter tržaški škof Giampaolo Crepaldi.

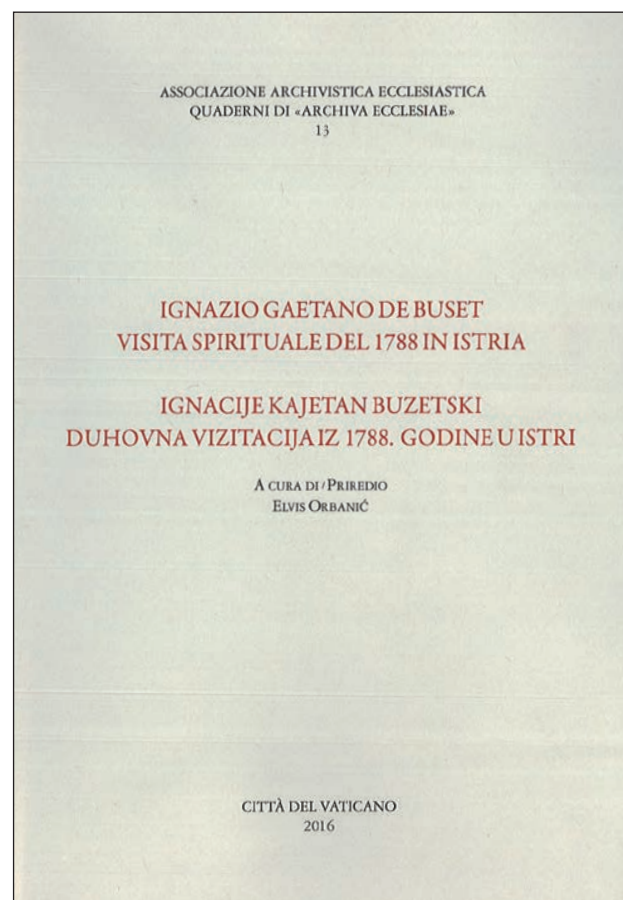
Sledi Orbančićeva spremna študija, ki obravnava različne vidike zapisnika vizitacije. Po kratki, a z arhi-

vskimi viri podprti predstavitvi življenja in delovanja Ignacija Kajetana Buzetskega (1741–1803), je predstavil problem neskladja državne meje ter mreže škofij v notranjosti istrskega polotoka. Razumevanje sprememb škofijskih meja za čas cesarja Jožefa II. je potrebno za ustrezno obravnavo vizitacije ter za umestitev slednje v prostor in čas, saj je Buzetski vizitacijo opravil ravno tekom sprememb meja škofij. Habsburška Istra je v smislu cerkvene jurisdikcije v obdobju pred reformami cesarja Jožefa II. obsegala prostor štirih škofij – pičanske, tržaške, poreške in puljske –, pri čemer sta slednji dve imeli sedež v beneškem delu Istre. Jožefinske reforme so poskušale stanje urediti s teritorialno racionalizacijo škofij; meje škofij so morale sovpadati z upravnimi mejami posameznih dežel oziroma okrožij. V Istri so spremembe nastopile z ukinitvijo škofije v Pičanu ter priključitvijo njenega ozemlja k tržaški škofiji leta 1788. Slednja je dobila tudi avstrijski del poreške in puljske škofije (razen Zamaska in Reke), še istega leta pa je bila skupaj z goriško preoblikovana v novoustanovljeno gradiško škofijo. Takšno stanje je trajalo le nekaj let, saj je bila tržaška škofija po smrti Jožefa II. ponovno vzpostavljena leta 1791.

Vizitacije, ki so jih praviloma opravljali škofje oziroma drugi cerkveni dostojanstveniki, imajo določene skupne značilnosti kot posledico samega namena vizitiranja cerkvenih institucij, vzpostavljenega na tridentinskem koncilu (1545–1563). Vizitatorji so preverjali ustrezno delo duhovščine v skladu s cerkveno doktrino, materialno stanje ter navade ljudi. Vendar vsaka vizitacija posebej odraža čas, v katerem je nastala, ter tedanje norme – najstarejša vizitacija za območje Istre, ki jo je leta 1579 opravil veronski škof Agostino Valier, izkazuje duh posttridentinske katoliške restavracije. Tudi ostale vizitacije, ki jih imamo ohranjene za področje Istre – na primer vizitacije poreških škofov, shranjene v eni izmed poreških *Liber iurium episcopaliū* ali vizitacije koprške škofije iz 17. in 18. stoletja, s katerimi se je nedavno podrobneje ukvarjala Roberta Vincoletto – so nastale z namenom vzdrževanja cerkvenih norm, doktrine in izkazujejo zanimanje za splošno stanje znotraj škofije. Obravnavana vizitacija se v tem oziru razlikuje od predhodnih; Buzetski, ki je vizitacijo opravil po odobritvi cesarsko-kraljeve vlade Notranje Avstrije, se je zanimal predvsem za določila, implementirana s strani posvetne oblasti v obliki reform cerkve za časa cesarja Jožefa II. Uveljavitvi slednjih na področju avstrijskega dela Istre se je Orbanic posvetil v nadaljevanju svoje spremne študije. Država je s cerkveno reformo posegla v vsakdanje življenje duhovščine ter ostalega prebivalstva z namenom nadzora delovanja cerkvenih institucij. Določila so med drugim vključevala, da so morali duhovniki cesarjeve odloke razglašati prebivalstvu s prižnice ter jih zapisovati v poseben register, natančna navodila glede načina pokopa pokojnikov ter ureditve pokopališč. Prepovedano je bilo zvoniti ob nevihtah, prav tako so bile prepovedane cerkvene procesije ter

postavljanje cerkvenih podob ob cestah. Poseben interes je izkazan ravnanju duhovščine – vse pridige so morale biti zabeležene in urejene, da je bilo možno preveriti njihovo vsebinsko ustreznost, prav tako pa je želela država nadzirati tudi materialno stanje škofij in župnij ter prihodke duhovščine. Obrazložitev posameznih vidikov jožefinskih reform, ki se odražajo v zapisniku vizitacije, je Orbanic podprl z velikim naborom relevantne literature tako hrvaških kot tudi italijanskih in slovenskih avtorjev, upošteval pa je tudi veliko še neobjavljenih arhivskih virov za območje avstrijske Istre.

Če sedaj preidemo na sam zapisnik vizitacije, je potrebno omeniti, da je besedilo le-tega razdeljeno med štiri zvezke. Prva dva zajemata področje pičanske škofije, druga dva pa območje avstrijskega dela poreške škofije. Buzetski je na območju obeh škofij obiskal tamkajšnje župnije ter njim pripadajoče kaplanije in kuracije. Na območju avstrijskega dela poreške škofije je obiskal tudi samostan sv. Petar u Šumi. Vsak od štirih delov zapisnika ima svojo paginacijo, kar je razvidno tudi iz objave vira. Okrajšave, ki se pojavljajo v rokopisu, so v transkripciji objavljene v razvezani obliki, ohranjeni pa so posamezni zaznamki Buzetskega (na primer podčrtovanje določenih besed). Objava transkripcije vsebuje tudi nekatere prečrtane besede, ki pa niso vključene v hrvaški prevod.

Vsebina zapisnika prinaša poleg že poudarjenega odraza jožefinskih reform tudi veliko dodatnih informacij o vsakdanjem življenju ljudi, ureditvi bogoslužja ter materialnem stanju cerkvenih objektov. Buzetski je s svojimi pomočniki izpraševalci najprej postavil vprašanja posvetnim predstavnikom skupnosti, županom in starešinam. Vprašanja so si bila po vseh župnijah zelo podobna, če že niso bila popolnoma enaka, zadevala pa so predvsem ravnanje duhovščine ter ustrezno opravljanje njihovih obveznosti v skladu z določili. Posebej zanimiva so v vizitaciji izpričana vraževerja; na območju pičanske škofije je večina izprašanih predstavnikov vaških skupnosti potrdila, da ljudje ob sobotah ne delajo v vinogradih, ker naj bi v preteklosti prišlo do hude nesreče ob tovrstnem delu na ta dan. Župani so odgovorili še na vprašanja glede izvajanja pokopov, lokalnih gostiln (slednjih je bilo zelo malo) ter sejmov.

Tudi izpraševanje duhovščine je povedno in izpričuje njihove obveznosti ter navade, hkrati pa razkrije veliko o vsakdanjem izvajanju bogoslužja. Poleg že omenjenega vzdrževanja registrov cesarskih odredb s kazalom, registra svojih pridig ter zgledno vzdrževanih matičnih knjig in predstavitve materialnega stanja so morali vizitatorju predložiti tudi brevir, ki so se ga tedaj posluževali. Večina brevirjev, omenjenih v vizitaciji, je beneškega izvora in sicer iz sredine 18. stoletja, v njih pa so ustrezno prečrtali oziroma prekrili prepovedane odseke. Pričevanja duhovnikov o obnašanju ljudi prav tako prinašajo zanimive informacije; izpostavili so bogokletje, odsotnost pri bogoslužju ter prekomerno pitje alkohola. Iz zapisnika je moč razbrati, da mreža šol še ni bila vzpostavljena, saj je večina župnikov izrazila željo po ustanovitvi normalke v njihovi župniji ter vzpostavitvi fonda, iz katerega bi lahko bil plačan učitelj.

Vizitator je zapisal tudi lastna opažanja o materialnem stanju cerkva ter pokopališč. Ob obisku vsakega posameznega objekta je zabeležil, katera vzdrževalna dela je potrebno opraviti (na primer popravilo pokopališkega zidu ali adaptacija cerkvene strehe) ter potrebne spremembe oziroma posodobitve notranje opreme cerkva (kot so novi svečniki, nov oltar ali skrinjica za darove).

Objavo zapisnika vizitacije smiselno zaključuje popis oseb, ki so v njem omenjene, urejen po posameznih župnijah in njim pripadajočim kaplanijam ali kuracijam, ter dva zemljevida. Seznamu kratic ter navedbi arhivskih virov in literature sledi še slikovno gradivo.

O pomenu predstavljenega dela tako priča več dejavnikov – nekateri so bili v tej oceni že omenjeni, drugi zgolj nakazani. Objava vizitacije Buzetskega, ki je edina do danes ohranjena za področje pičanske škofije (za drugi obravnavani del, to je nekdanji avstrijski del poreške škofije, so ohranjeni že omenjeni zapisniki vizitacij poreških škofov v poreškem škofijskem arhivu), prinaša pomembne informacije ne le za poznavanje lokalne cerkvene zgodovine in aplikacije jožefinskih reform na področju avstrijskega dela istrskega polotoka,

temveč tudi za družbeno zgodovino ter etnologijo, ne nazadnje pa priča tudi o razvoju šolstva. V primerjavi z drugimi vizitacijami, na primer z že omenjeno Valierjevo, ta ne prinaša toliko podrobnih informacij za proučevanje umetnostne zgodovine, vendar bodo podatki o popravilih cerkva in notranji opremi do določene mere v pomoč tudi umetnostnim zgodovinarjem.

Celotno delo je zasnovano ne le izjemno pregledno in sistematično, temveč tudi izčrpno z vidika Orbaničeve študije in posledično predstavlja pomemben prispevek, ki ga ne velja prezreti pri obravnavi zgodovine avstrijskega dela istrskega polotoka v 18. stoletju, dvojezičnost celotne izdaje pa ga nedvomno približa širšemu krogu zainteresirane javnosti.

Ana Jenko

Salvator Žitko:

AVSTRIJSKO PRIMORJE V VRTINCU NACIONALNIH, POLITIČNIH IN IDEOLOŠKIH NASPROTIJ V ČASU USTAVNE DOBE (1861–1914).

Koper, Inštitut IRRIS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Založba Libris, 2016, 310 strani.

Knjiga z naslovom *Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914)* je preurejena doktorska disertacija dr. Salvatorja Žitka z naslovom *Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899–1910)*. Slednjo je uspešno branil leta 2014 na koprski primorski univerzi. Delo zajema pregled zgodovine ene od avstrijskih administrativnih enot v razponu šestih desetletij (1860–1861) torej od časa, ko je habsburška monarhija postala dokončno parlamentarna država, vse do začetka prve svetovne vojne.

Besedilo disertacije je dr. Žitko za objavo v knjižni obliki preuredil, kar kaže že naslov knjige. Pet poglavij, na katera je porazdeljena disertacija, pa je za objavo v knjigi preoblikoval v štiri temeljna poglavja. Prvo poglavje obravnava problem nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji od sredine 19. stoletja do njenega propada. Ta obravnava je bila potrebna zlasti zaradi primerjav med bolj ali manj uspešnim reševanjem narodnostnih konfliktov znotraj habsburške monarhije na Moravskem in v Bukovini, z neuspešnim reševanjem takih konfliktov v Istri.

Drugo poglavje je sestavljeno iz treh delov v katerih je našla svoje mesto svojevrstna problematika slovenskega in hrvaškega političnega gibanja v Istri in Trstu v drugi polovici 19. stoletja, nato razpravljanje o novih ideoloških strujah in gibanjih v političnem življenju Avstrijskega Primorja na prelomu 19. in 20. stoletja ter problem ljudskih štetij. Tretje poglavje govori o italijanskem nacionalizmu od sredine 19. do začetka 20. stoletja. Nazadnje je četrto poglavje namenjeno